

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD 10

door Ina van Berckelaer-Onnes

INLEIDING 13

1 ‘DEZE AFSCHUWELIJKE FAMILIE WAAR IK MEE OPGESCHEEPT ZIT’

Familieleden in het leven van Beethoven 19

Helene von Breuning 22

Caspar Carl van Beethoven 24

De zaak Beethoven versus Beethoven 24

Karl van Beethoven 29

Nikolaus Johann van Beethoven 33

2 ‘IK VERDIEN JE VRIENDSCHAP NIET’

Mannen in het leven van Beethoven 37

Franz Wegeler 38

Joseph Haydn 41

Karl von Lichnowsky 43

Karl Amenda 47

Ignaz Schuppanzigh 49

Nikolaus Zmeskall 51

Ferdinand Ries 52

Stephan von Breuning 56

Franz Lobkowitz 59

Napoleon Bonaparte 60

Louis Ferdinand 62

Friedrich Himmel 64

Rudolf von Habsburg 65

Johann von Goethe 66

Carl Czerny 68

Gioachino Rossini 70

Carl Peters 72

Ferdinand Wolanek 73

3 'DE LIEFDE EIST ALLES'

Vrouwen in het leven van Beethoven 75

Eleonore von Breuning 77

Giulietta Guicciardi 79

Dorothea Ertmann 80

Anna Erdödy 81

Therese Malfatti 83

Bettina Brentano 85

Antonie von Birckenstock 86

Franziska (Fanny) Giannattasio Del Rio 87

Nanette Streicher 89

Josephine von Brunsvik 91

'Onthechting en berusting'. *Eerste intermezzo* 103

'Onbeschrijfelijk treurig'. *Tweede intermezzo* 107

4 'BUITEN DE MUZIEK BEGREEP HIJ NIETS VAN HET SOCIALE LEVEN'

Beethoven en de aspergerkenmerken 111

'Hij leek een misantroop te zijn'. *Sociale handicap (extreem egocentrisme)* 112

'Vandaag kan ik u geen les geven, ik moet nog werken'. *Intense belangstelling* 117

Het genoegen van Beethoven (en het ongenoegen van zijn onderburen).

Vaste routines en obsessieve rituelen 121

'Ludwig van Beethoven, hersenbezitter'. *Spraak- en taaleigenaardigheden* 124

'Bij het begin van het forte sprong hij hoog in de lucht'.

Non-verbale communicatieproblemen 134

'Bezeten door de duivel'. *Motorische problemen* 144

'Zodra iemand schreeuwt, is het voor mij onverdraaglijk'. *Sensorische problemen* 146

'Ik voelde mij geroepen grote daden te verrichten'. *Positieve kenmerken* 149

5 IN DE KLINISCHE PRAKTIJK

Conclusie en coda 157

Diagnose 158

Tabel 1. De diagnostische criteria van aspergersyndroom volgens Gillberg en de mate waarin Beethoven daaraan voldoet 162

Twee andere verklaringen: bipolaire stoornis en hoogsensitiviteit 164

Tabel 2. De kenmerken van Beethoven op drie manieren verklaard 170

Wat heeft de asperger Beethoven te maken met het genie Beethoven? 173

DANKWOORD 179

LITERATUUR 181

NOTEN 183

VOORWOORD

Was Beethoven een asperger? Dat is een zeer interessante en in zekere zin ook een voor de hand liggende vraag. Hans Asperger gaf in de beschrijving van ‘zijn’ syndroom al aan dat naast de sociale beperkingen ook talenten aanwezig zijn. Asperger, een Weense kinderarts, publiceerde in 1944 zijn vermaarde artikel over een in zijn ogen nog niet ontdekt syndroom dat hij aanduidde als ‘autistische psychopathie’, na zijn dood omgedoopt tot het ‘syndroom van Asperger’. Zijn uitspraak over het samengaan van tekorten enerzijds en het hebben van talenten anderzijds, heeft vele onderzoekers geïnspireerd. Is er een verband tussen beide en hoe zijn ze dan verweven?

Walter Heijder, de auteur van deze publicatie, is niet de eerste die zich afvraagt of ook Beethoven het syndroom van Asperger had. Michael Fitzgerald, een Ierse psychiater die gespecialiseerd is in autisme, veronderstelt dat veel beroemde schrijvers, filosofen, musici en schilders een vorm van autisme hadden. In zijn studie *The Genesis of Artistic Creativity: Asperger's Syndrome and the Arts* (2005), komen naast Beethoven onder andere Jonathan Swift, Spinoza en Van Gogh aan de orde. Op het boek volgden positieve (‘intrigerend’) maar ook negatieve reacties. Men vroeg zich af of het wel verantwoord is diagnoses toe te schrijven aan iemand die niet meer leeft, en of er wel voldoende informatie over de persoon in kwestie beschikbaar is om tot een dergelijke uitspraak te komen. Fitzgerald meent echter dat hij dat op verantwoorde wijze kan doen vanuit zijn positie en zijn jarenlange ervaring met mensen met het aspergersyndroom (hij geeft aan ruim 900 mensen met aspergersyndroom en autisme gediagnosticeerd te hebben). Hij ziet aspergersyndroom en autisme enerzijds en creativiteit anderzijds als twee zijden van één munt en stelt dat ze genetisch met elkaar zijn verweven. Het ethische vraagstuk of je een overleden persoon mag en kan diagnosticeren speelt uiteraard ook mee bij de beoordeling van Walter Heijders onderzoek naar Beethoven. Daar kom ik nog op terug.

Er bestaat een populaire misvatting dat mensen met een uitzonderlijk talent (in het bijzonder kunstenaars) daar zodanig in kunnen opgaan, dat er geen ruimte voor een sociaal leven overblijft. Het talent beheerst het leven, de rest is ondergeschikt. Dat beschouw ik als een zeer algemene, te boude uitspraak, die zeker niet voor alle getalenteerde personen opgaat. De vraag is namelijk: hebben die kunstenaars met een beperkt sociaal leven minder behoefte aan een sociaal leven of zijn ze sociaal minder vaardig?

De vraag die Walter Heijder in dit boek over Beethoven behandelt is zeer overwogen en heeft een dubbele motivatie. De eerste betreft zijn diepgaande interesse

in Beethoven, niet alleen in zijn muziek maar ook in de persoon zelf, de mens achter de muziek. Hij wilde Beethoven leren kennen, maar naarmate hij zich meer in hem verdiepte, werd kennen ook herkennen. Dat is de tweede motivatie. Walter Heijder heeft namelijk zelf het syndroom van Asperger. Dit laatste kan in zijn zoektocht naar het antwoord een voordeel zijn, maar ook een nadeel: zijn visie kan te subjectief worden.

Aan deze publicatie gaat een uitvoerige biografische studie vooraf. Walter Heijder heeft alle relevante brieven van Beethoven gelezen en dagboeken, brieven en herinneringen van tijdgenoten van Beethoven grondig bestudeerd. In zijn onderzoek naar het leven van Beethoven en vooral naar diens karakter, begon hij steeds meer karakteristieken van Beethoven bij zichzelf te herkennen en andersom. Hoe dichter hij bij Beethoven kwam, hoe dichter hij bij zichzelf kwam.

Walter Heijder heeft geen probleem met de diagnose aspergersyndroom die hij in 2007 (op 36-jarige leeftijd) heeft gekregen. De diagnose heeft zijn leven verrijkt. Puzzelstukjes vielen op hun plek, hij kreeg meer inzicht in zijn eigen functioneren en heeft mede daardoor zijn leven goed op de rails. Hij heeft een baan als leraar biologie en wiskunde en heeft een overzichtelijk sociaal leven met een beperkt aantal goede vrienden. Hij is leergierig, wil graag het naadje van de kous weten en heeft de afgelopen jaren met veel energie en plezier aan zijn boek over Beethoven gewerkt. In dat proces heb ik hem meerdere malen gesproken en ik heb veel waardering voor hem gekregen. Het waren boeiende gesprekken.

Al in ons eerste gesprek stelde ik de hierboven genoemde ethische kwestie aan de orde. Walter heeft mij weten te overtuigen dat hij niet in de eerste plaats een diagnose wil stellen (daartoe heeft hij de competentie ook niet), maar dat hij aspergersyndroom vooral als leidraad wil gebruiken om de mens Beethoven beter te begrijpen. Hij komt aan het eind van zijn relaas wel tot een diagnose, maar relativeert die onmiddellijk door te stellen dat dit speculatie is, hoewel in zijn woorden: een goed gefundeerde speculatie.

Ik heb het schrijftraject mogen volgen en heb ervaren dat zijn onderzoek zich met veel eerbied en begrip voor Beethoven heeft voltrokken. Het resultaat is een fascinerend document dat ons veel over Beethoven vertelt en iets wezenlijks toevoegt aan ons begrip van zijn leven en werk.

Ina van Berckelaer-Onnes

*Emeritus hoogleraar orthopedagogiek,
Universiteit Leiden*

INLEIDING

Een uitstapje met een leuke vrouw

Woensdag 4 maart 1807 was in Wenen een mooie, hoewel koude, lentedag. De componist Ludwig van Beethoven (36) beleefde de hoogtijdagen van zijn loopbaan. Het jaar daarvoor had hij zijn *Vierde pianoconcert* voltooid, zijn *Derde symfonie* was gepubliceerd en zijn *Vioolconcert* was in première gegaan. Maar die ochtend was vrijgezel Beethoven bezig met andere zaken. Hij had zin in een uitstapje met een leuke vrouw en dacht meteen aan de innemende Marie Bigot (21). Marie was in 1804 met haar veertigjarige echtgenoot Paul Bigot vanuit Zwitserland naar Wenen verhuisd. Ze was een begenadigd pianist en had mogen voorspelen bij Salieri en Haydn, die vol lof waren over haar pianospel. Ook kreeg ze pianoles van Beethoven, die zwaar onder de indruk was van hoe zij zijn *Pianosonate* (opus 57, *Appassionata*) van de door weer en wind aangetaste autograaf speelde. Volgens de overlevering zei hij tijdens haar spel: ‘Dit is niet precies het karakter dat ik het stuk wilde geven, maar speelt u verder, dit is niet helemaal ik, dit is beter dan ik.’³

Op die woensdag in maart 1807 schreef Beethoven haar een brief, die hij meteen liet bezorgen:

Beste, vereerde Marie!

Het is zulk goddelijk mooi weer vandaag en wie weet of dat morgen ook nog zo is? Ik stel daarom voor dat ik u tegen twaalf ophaal voor een uitstapje. Omdat [Paul] Bigot dan vermoedelijk al weg is, kan hij natuurlijk niet mee. Maar hij zal om die reden vast niet van ons verlangen dat we er helemaal van afzien. De ochtenden zijn nu het mooist. Waarom het moment niet pakken, zo vluchtig als het is? Het past volstrekt niet bij de moderne en beschaafde Marie om ter wille van morele bezwaren mij het grootste genoegen te onthouden. Wat voor redenen u ook mag verzinnen, als u mijn aanbod niet aanneemt, zal ik uw weigering toeschrijven aan het geringe vertrouwen dat u in mij stelt en nooit meer van uw zuivere vriendschap overtuigd zijn.

[Zusje] *Caroline moet wel goed worden ingepakt, zodat haar niets overkomt. Laat u me weten, beste Marie, of u kunt. Ik vraag niet of u wilt, want het antwoord daarop kan ik alleen in mijn nadeel uitleggen. Laat u me daarom in [één van] twee woorden weten: ja of nee. Nou, het allerbeste en zorg ervoor dat ik het egoïstische genoegen mag smaken om samen met twee mij dierbare personen heerlijk van de mooie natuur te kunnen genieten.*

Uw vriend en bewonderaar, Ludwig van Beethoven⁴

Marie Bigot (1786-1820)

Deze brief getuigt van sociale onhandigheid. Beethoven schreef de brief, hoewel Paul Bigot hem al eens gezegd had dat hij erop tegen was dat Marie alleen met Beethoven uit zou gaan. Paul Bigot zag het duidelijk niet zitten dat zijn veel jongere vrouw publiekelijk in het gezelschap van de bekende componist Beethoven zou worden gezien, terwijl hij er zelf niet bij was. Verder lijkt het Beethoven te ontgaan dat de toon van de brief minder vriendelijk kan worden opgevat dan hij bedoeld is.

Tot verbazing van Beethoven werd de uitnodiging afgeslagen. Erger nog: de vriendelijke intenties werden totaal niet begrepen. Beethoven moest diep door het stof. Zijn volgende brief aan Marie (en Paul) Bigot was aanzienlijk langer dan de vorige. Hier het begin:

Beste Marie en beste Bigot!

Ik betreur het bovenmatig te moeten vaststellen dat de meest zuivere en onschuldige bedoelingen vaak helemaal verkeerd worden begrepen. Hoe aardig u ook voor me bent geweest, beste Marie, nooit heb ik daar ook maar een seconde meer achter gezocht dan gewoon vriendschap. U moet me wel erg ijdel en bekrompen vinden als u veronderstelt dat de vriendelijkheid van zelfs een zo edelmoedig iemand als u bij mij de gedachte oproept dat ik meteen ook uw hart heb veroverd. Bovendien is het een van mijn voornaamste principes om nooit anders dan louter vriendschappelijk om te gaan met de echtgenote van een ander.⁵

Dit soort onconventioneel gedrag van Beethoven heeft vele wenkbrauwen doen fronsen. Voor biograaf Jan Caeyers is het aanleiding geweest om in *Beethoven: een*

biografie (2009) Beethoven twee keer ‘sociaal gehandicapt’⁶ en twee keer een ‘egocentricus’⁷ te noemen. Met precies deze twee termen wordt het opvallendste kenmerk aangeduid van mensen met aspergersyndroom.⁸

Over de terminologie rond asperger

De Oostenrijkse kinderarts Hans Asperger (1906-1980) beschreef in 1944 een syndroom dat hij ‘autistische psychopathie’ noemde. Tijdens zijn leven kreeg zijn beschrijving weinig aandacht buiten het Duitse taalgebied. Dat veranderde vanaf 1981, het jaar dat de Britse psychiater Lorna Wing een (Engelstalig) artikel publiceerde waarin ze een nieuwe naam voor het syndroom bedacht: aspergersyndroom, omdat ze de term van Hans Asperger ongeschikt vond. Waar Hans Asperger zijn patiënten nog direct aanduidde als ‘autistische psychopaten’, werd de aanduiding vanaf 1981 indirect: personen met aspergersyndroom.

Pas in 1991 verscheen het eerste boek over dit onderwerp: *Autism and Asperger Syndrome* (met onder andere de Engelse vertaling van de tekst van Hans Asperger) en in 1998 het tweede. Maar daarna ging het snel: in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw verschenen honderden boeken over dit fascinerende syndroom.

Hans Asperger en Lorna Wing hebben zelf geen diagnostische criteria opgesteld. De eerste die dat deed was de Zweedse hoogleraar Christopher Gillberg. Hij stelde een lijst op met zes diagnostische criteria, die werd gepubliceerd in *Autism and Asperger Syndrome* en in zijn eigen boek *A Guide to Asperger Syndrome*.⁹ Het eerste en belangrijkste criterium noemt hij: het hebben van een sociale handicap (extreem egocentrisme).¹⁰

In het artikel van Hans Asperger ligt het accent sterk op kinderen. Dit is ook het geval in het boek van Gillberg en in verreweg de meeste andere boeken over aspergersyndroom. Toch worden kinderen met aspergersyndroom op een gegeven moment volwassen. De eerste die uitvoerig beschreef hoe aspergersyndroom er bij volwassenen uitziet was Ashley Stanford in haar boek *Asperger Syndrome and Long-term Relationships*. Ze schreef dit boek nadat ze ontdekte dat haar echtgenoot aspergersyndroom heeft.

In de loop van de tijd is de behoefte toegenomen om de betreffende personen (weer) direct aan te duiden, vooral toen het besef doordrong dat aspergersyndroom niet alleen maar nadelen met zich meebrengt. De populairste directe aanduiding werd ‘aspie’. Ashley Stanford gebruikt dit woord vrij consequent. Maar ik ervaar dit als te informeel en geef de voorkeur aan de term asperger (met een kleine letter). Ik gebruik die term ook als bijvoeglijk naamwoord, als in: de asperger man, analoog aan: de lesbische vrouw.

Over de citaten in dit boek

Ik zal geregeld citeren uit de teksten van Hans Asperger, Christopher Gillberg en Ashley Stanford. Ter wille van de leesbaarheid heb ik daarbij verschillende aanduidingen als ‘autistische psychopaat’, ‘persoon met aspergersyndroom’ en ‘aspie’ steeds vertaald met asperger. De eindnoot geeft het originele citaat en de vertalingen zijn steeds van mijn hand.

Ik zal ook geregeld citeren uit boeken over Beethoven. Die citaten staan meestal direct na een of meer citaten uit de aspergerliteratuur. Ik citeer niet alleen uit de biografie van Caeyers, maar ook uit *The Beethoven Compendium*, vanwege het uitstekende hoofdstuk ‘Beethoven as an individual’ van Anne-Louise Coldicott. Ik citeer tevens uit *Beethoven – Anguish and Triumph* van Jan Swafford, de beste Engelstalige Beethovenbiografie die ik ken.

Ik citeer niet omdat ik verlegen zit om eigen woorden. Ik citeer omdat de formuleringen van Beethovendeskundigen (waartoe ik mezelf niet reken) vaak zeer dicht aan liggen tegen formuleringen van aspergerdeskundigen (waartoe ik mezelf ook niet reken). En dat terwijl die Beethovendeskundigen niet de indruk wekken de aspergerliteratuur gelezen te hebben. Een voorbeeld zijn de volgende citaten:

*Een bijna pathologische behoefte om altijd de waarheid te zeggen is in veel gevallen opvallend. Het kind schijnt ‘vanzelfsprekende’ sociale regels niet te begrijpen en kan er niet toe gebracht worden om zijn gedachten (‘waarheden’) voor zich te houden.*¹¹

CHRISTOPHER GILLBERG

*Schaamteloze eerlijkheid is gangbaar bij aspergers.*¹²

ASHLEY STANFORD

Vergelijk dit met wat Beethovendeskundigen schrijven:

*Als jongeman was Beethoven oprecht en eerlijk in een mate die grensde aan onbeleefdheid en grofheid.*¹³

ANNE-LOUISE COLDICOTT

*Beethoven nam nooit een blad voor de mond.*¹⁴

JAN CAEYERS

Over de opzet van dit boek

De titel van het voorliggende boek is een vraag en geen stelling. Daar zijn twee redenen voor. De eerste reden is dat ik de lezer niet de indruk wil geven dat ik een feit presenteer, terwijl ik alleen maar speculeer. De tweede reden is dat ik de zoektocht naar het antwoord veel interessanter vind dan het antwoord zelf. Ik wil de lezer uitnodigen voor die zoektocht, in plaats van een stelling te poneren en die vervolgens te bewijzen.

Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken. In de eerste drie hoofdstukken stel ik een aantal personen voor die een belangrijke rol hebben gespeeld in het leven van Beethoven. De relaties van de familie Beethoven waren zo met elkaar verweven, dat ik die behandel als één doorlopend verhaal (hoofdstuk 1). Voor de overzichtelijkheid verdeel ik de andere personen in twee groepen: mannen (hoofdstuk 2) en vrouwen (hoofdstuk 3).

De bedoeling van de eerste drie hoofdstukken is om een levend beeld te geven van hoe Beethoven was als mens, en dan vooral in zijn contacten met andere mensen. Dat betekent dat niet alleen de ‘sociale handicap’ centraal staat. Wel wordt al het ‘sociale materiaal’ gepresenteerd dat in hoofdstuk 4 wordt vergeleken met details van het asperger kenmerk ‘sociale handicap’. In dat hoofdstuk wordt tevens bekeken in hoeverre Beethoven de andere asperger kenmerken vertoonde. Ten slotte wordt in hoofdstuk 5 onderzocht in welke mate Beethoven zou hebben voldaan aan de diagnostische criteria van aspergersyndroom. De uitkomst daarvan wordt vergeleken met twee andere pogingen die zijn gedaan om het gedrag van Beethoven te kaderen. Ik sluit af met mijn antwoord op de vraag wat de asperger Beethoven te maken had met het genie Beethoven.

Ik weet dat er velen zijn die een onderzoek naar Beethoven en aspergersyndroom met positieve belangstelling zullen lezen. Ik weet echter ook dat er sommigen zijn die kritisch staan tegenover het achteraf toekennen van psychiatrische aandoeningen aan historische personen. Ik sluit me wat dit betreft aan bij wat Gillberg hierover schrijft: ‘De levens en karakters van een aantal beroemde personen – filosofen, componisten, wetenschappers en schilders – zijn in voldoende detail beschreven om een goed gefundeerde speculatie toe te staan dat ze wellicht de typische kenmerken van aspergersyndroom hadden.’¹⁵

Gillberg schrijft over aspergers die, naast dat ze last hebben van de nadelen, in hoge mate profiteren van de voordelige keerzijden: ‘Wellicht kan men zelfs speculeren dat historische vooruitgang vrij vaak is gemaakt door aspergers. Het doorzettingsvermogen, het streven naar perfectie, de goede concrete intelligentie, het vermogen om sociale conventies te negeren en zich niet te veel aan te trekken van de mening en kritiek van anderen, kunnen allemaal gezien worden als voordelig,

wellicht zelfs als een noodzakelijke voorwaarde voor bepaalde nieuwe richtingen van denken en creativiteit.¹⁶ Vanuit deze gedachten wil ik de mens Beethoven beschrijven.